

«СВІТОВА ПОЛІТИКА» ЧИ «СВІТОВА СИСТЕМА ПОЛІТИКИ»?

У статті відзначаються труднощі використання поняття «світова політика». Автор аналізує методологічний потенціал системної теорії Н. Лумана в дослідженні суспільства та його політичної системи. Він доходить висновку, що ця теорія застосовна і для вивчення світової політики.

Ключові слова: міжнародні відносини, світова політика, системна теорія, світове суспільство, політична система.

Наприкінці ХХ ст. в наукову термінологію, освітнянський та політичний лексикон на пострадянському просторі доволі швидко ввійшло поняття «світова політика». Його поширення певною мірою відображало як пошук нових концептуальних орієнтирів пострадянським суспільствознавством, так і процес освоєння ним теоретичних здобутків науки про міжнародні відносини на Заході. Вхідження в науковий обіг поняття «світова політика» зазвичай пов'язують із книгою «Транснаціональні відносини та світова політика» під редакцією Р.Кохейна та Дж.Ная, що побачила світ у 1972 р.¹ Звісно, це поняття застосовувалось науковцями спорадично і раніше, але тепер, у прив'язці до концепції транснаціоналізму, воно, здавалося, підкреслювало загальносвітовий аспект міжнародних відносин, де все більшу роль відіграють нові, недержавні актори.

Утім, концептуальної новизни в політичну науку воно не принесло. На Заході, передусім у США, воно здебільшого використовувалось як синонім поняття «міжнародні відносини». Як відзначає російський політолог-міжнародник О.Д.Богатуров, у науковому співтоваристві США «взагалі відсутня проблема розмежування світової політики та міжнародних відносин. Там дослідження того й іншого напрямків співіснують нерозчленовано й організа-

**КОСМИНА В.Г.,
доктор
історичних наук,
професор кафедри
регіональних систем та
європейської інтеграції
Дипломатичної
академії України
при МЗС України**

ційно можуть відноситись як до міжнародно-політичного так і до загальнополітологічного блоків»².

Цим, очевидно, зумовлюється та обставина, що й на пострадянському просторі, у т.ч. в Росії та Україні, вчені-міжнародники рідко проводять чітке розрізнення між вказаними поняттями. В одному з навчальних посібників говориться: «У політичній практиці та публіцистиці поняття «світова політика», «міжнародні відносини», «міжнародний політичний процес» зазвичай виступають як синоніми. Вони означають сукупність дій і взаємовідносин суб'єктів світового співтовариства (акторів) з реалізації своїх та спільних інтересів»³. Світову політику трактують як систему відносин між державами та групами держав, провідними соціальними, економічними та політичними силами і організаціями, що діють на світовій арені, як цілеспрямовану політичну діяльність суб'єктів міжнародного права тощо, інколи, щоправда, акцентуючи увагу на питаннях ухвалення й реалізації рішень, що торкаються всього світового співтовариства.

Але приблизно в цьому ж ключі визначаються й міжнародні відносини як такі. То чи не маємо ми тут лише понятійне дублювання, спроможне не стільки внести ясність у проблематику науки про міжнародні відносини, скільки заплутати її? П.О.Циганков змушений констатувати: «Поняття «світова політика» належить до числа найбільш уживаних і одночасно найменш зрозумілих понять політичної науки»⁴. На рубежі ХХ–ХХІ століть частина російських учених-міжнародників всерйоз зайнялася пошуком особливого предметного поля світової політики як особливої дисципліни. Цей пошук активізувався після утворення в МДУ ім. М.В.Ломоносова факультету світової політики (2003 р.). У середині 2000-х років вийшла низка праць, де ці питання всебічно аналізувались.

Так, М.М.Лебедева акцентувала увагу на тому, що міжнародні відносини зайняті вивченням міждержавних відносин, а світова політика охоплює і міжнародні відносини і аналіз транснаціональних відносин як результату діяльності транснаціональних акторів⁵. П.О.Циганков також відводить світовій політиці як науковій дисципліні більш ґрунтовне вивчення ролі «нетрадиційних акторів», котрі, однак, «не витісняють держави як головного учасника міжнародного спілкування»⁶. Зі свого боку, О.Д. Богатуров указує на нову якість та ущільнення «міжнародного середовища», у т.ч. за рахунок появи нових акторів і процесів⁷. Усі ці автори бачать сферою світової політики особливий вплив глобалізації на міжнародні відносини, а також нерозривний зв'язок внутрішньої й зовнішньої політики.

Найбільш перспективною тут виступає концепція О.Д. Богатурова, що світова політика – це

«сфера нерозчленованої взаємодії між суб'єктами міжнародних відносин із приводу їх дії як стосовно одне одного та розв'язання загальносвітових проблем, так і політики кожного з них відносно їх власних внутрішніх проблем і ситуацій»⁸. Тобто, міжнародні впливи тепер скеровуються й на внутрішню політику країн-партнерів з міжнародних відносин. Тут уже політика по-справжньому отримує нову якість – стає світовою. Але визнання зовнішньої й внутрішньої політики в їх нерозривній єдності як нової предметної сфери наукового вивчення суперечить давній традиції, згідно з якою ці об'єкти завжди були відокремлені один від одного. Та й у політичній практиці не надто багато прикладів прямого «відступу» держав перед зовнішніми впливами. Тому й виходить, що на сьогодні не вдалося знайти загальновизнане визначення світової політики як дисципліни та розмежувати її предметне поле від предметного поля міжнародних відносин⁹.

До того ж, множаться методологічні проблеми: як розширити аналіз міжнародних взаємодій за рахунок вивчення ще й «внутрішньополітичних» аспектів, якщо й без того не бракує методологічних перешкод для вивчення зовнішніх взаємодій міжнародних акторів? Особливо це стосується історичного, тобто заснованого на аналізі історичних фактів, документів, дослідження світової політики.

Між тим, існує методологічна (й теоретична) можливість вивчати ту ж «світову політику» в її, так би мовити, «природно-історичному» стані, в контексті її реального становлення та еволюції. Цю можливість створює застосування системно-теоретичного підходу, котрий впливає з соціологічної теорії Н.Лумана. Вказана теорія дозволяє аналізувати виникнення від-диференційованої соціальної системи політики в лоні Західної цивілізації (постцивілізації) як смислової комунікативної системи, її поширення за межі Заходу та перетворення на світову та її смисловий зв'язок із іншими соціальними (смисловими) системами.

Звісно, подібний аналіз потребуватиме багатьох зусиль і багатьох публікацій. У цій же статті лише окреслимо ключові установки названої теорії та загальні контури вивчення системи політики й інших комунікативних соціальних систем суспільства від їх від-диференціації одна від одної до еволюції в світові системи у сучасному планетарному суспільстві.

Системна теорія Н.Лумана викладена в десятках книг німецького соціолога, а найбільш концентровано – у двох фундаментальних його працях: «Соціальні системи»¹⁰ та «Суспільство суспільства»¹¹. Оригінальність цієї теорії полягає передусім у тому, що згідно з нею суспільство складається не з людей, а тільки з комунікацій. Це відкриває нові ме-

тодологічні можливості для історичної науки¹². Головне в тому, що з'являється єдиний, універсальний знаменник для вивчення всіх соціальних систем і підсистем різного змісту і зовнішньої форми. Це – комунікації, що вибудовуються в смислові послідовності й цілі системи – самореферентні та автопоетичні (самотворчі). Ключове значення має те, що в суспільстві як комунікативній системі комунікаціями і тільки комунікаціями є всі історичні факти й усі історичні джерела. Відповідно стає можливим метод спостереження дослідником за спостереженнями самої досліджуваної системи комунікацій, або метод спостереження другого порядку. Цей метод передбачає передусім розрізнення смислових само-віднесення та іншо-віднесення її комунікацій.

Механізм еволюції суспільства як комунікативної системи включає варіацію в комунікаціях, селекцію окремих із них домінуючою структурою смислових очікувань та ре-стабілізацію суспільства в нових умовах. Окремо Н. Луман аналізує чотири форми системної диференціації суспільства: засновану на усному спілкуванні сегментарну, засновану на писемності центр-периферійну та стратифікаційну, засновану на книгодрукуванні функціональну.

У світовій історії виникнення цивілізацій пов'язане з переходом до центр-периферійної (а потім – і стратифікаційної) форми системної диференціації суспільства та з появою писемності, що уможливила комунікації у великому діапазоні часу й простору. Побудована навколо сакральних текстів і скеровувана з багатофункціонального релігійно-владно-власницького центру система релігійних комунікацій утворювала в суспільстві структуру смислових очікувань, що селегувала для подальшого продовження лише певні смислові послідовності комунікацій, впливала на мораль як універсальний смисловий медіум комунікацій, а через неї – на характер комунікацій в усіх функціональних сферах життя суспільства: владній, правовій, господарсько-економічній, соціетальній, інтимних відносин, мистецтва, виховання, пошуку істини тощо. Отже, цивілізаційний аналіз історії з необхідністю передбачає спостереження другого порядку за еволюцією цієї базової системи комунікацій, відображеної у священних та інших релігійних текстах. Іншо-віднесення цих комунікацій розкривають світорозуміння, або «картину світу» даної релігії, а само-віднесення – її відповідне віровчення, або вчення про спасіння та шлях до нього. Схожим чином аналізуються владні комунікації, в яких релігійні комунікації реферуються вже в іншо-віднесенні, та інші комунікації (тексти) в ієрархічній структурі суспільства. Саму цивілізацію

можна визначити як сукупність взаємопов'язаних і взаємопогоджуваних духовно-моральних, політичних, економічних та соціетальних засобів (медіа), за допомогою яких суспільство як система комунікацій забезпечує своє функціонування та усталеність у просторі й часі. Для порівняння цивілізацій необхідне вже спостереження за зовнішніми формами (стилями) комунікацій. Опис історії цивілізацій «зсередини» та «зовні» дозволяє методологічно підтвердити чи спростити викладки відомих цивілізаційних теорій.

Наявність у цивілізації багатофункціонального релігійно-владно-власницького центру та підпорядкованої йому такої ж багатофункціональної периферії не залишає місця для автономного відносно влади громадянського суспільства. З іншого ж боку, при зникненні такого центру й регульованого ним універсального релігійно-морального смислового медіуму комунікацій зникає й класична цивілізація. Ми це, власне, й спостерігаємо в Західній цивілізації. То чи не приходить «громадянське суспільство» їй на зміну?

Уже в добу середньовіччя Західна цивілізація, хоч і була побудована ієрархічно, як і цивілізації Сходу, проте за стилем суттєво від них відрізнялась. Тут не тільки не злилися воедино релігійний і владний центри комунікацій, а й сам владний центр тривалий час був розосередженим і мав ознаки поліцентричності. Йому були властиві: 1. Договірний характер васально-сеньйоральних відносин при взаємних зобов'язаннях сеньйора і васала (васал був договірним слугою сеньйора, в т.ч. й короля, причому міг укладати договори одночасно з різними сеньйорами). 2. Багатоцентровість системи владарювання (кожен дворянин-феодал самостійно здійснював усю повноту влади в своєму феоді). 3. Становий характер монархії (державна влада фактично належала всьому станові дворянства, а король був лише «першим серед рівних»). 4. Поява з певного часу парламентів як органів станового представництва від дворянства та духовенства (значно пізніше – і «третього стану») при здійсненні державної влади. Таким чином, зонайменше представники вищих станів не тільки не контролювалися жорстко державою, а й влада правителя значною мірою від них залежала.

Схожою була ситуація й у сфері економічних відносин¹³. Тут головними особливостями комунікацій були: 1. Договірний характер васально-ленних відносин при взаємних, в т.ч. матеріальних, власницьких зобов'язаннях сеньйора і васала (умовна приватна власність, що надавалася васалові за його службу, могла переходити в практично безумовну приватну власність при порушенні сеньйором його зобов'язань або після успадкування

її нащадками васала)¹⁴. 2. Переважання майнової (земельної) залежності селян-кріпаків від феодалів над їхньою особистісною залежністю (створювалися передумови для договірних відносин між ними). Тож державність у Західній Європі від початку формувалася на договірних засадах, з урахуванням інтересів тієї чи іншої кількості людей.

У певній автономії від феодальної державної структури існували й розвивалися міста як окремі комунікативні спільноти. Утім, в умовах традиційного середньовічного суспільства, заснованого на веденні натурального господарства, «міське середньовічне суспільство не мало перед собою історичного майбутнього»¹⁵. Але в них формувалися різноманітні міські *universitas* (цехи, гільдії тощо) зі своєю внутрішньою ієрархією та власними моральними кодексами. Та ця стратифікація була своєрідною: більше горизонтальною, аніж вертикальною (передусім у міських *universitas*), більше людською, професійною, аніж божественною чи космічною.

Ці та інші чинники дали життя визначальному в європейській історії культурно-історичному процесові, який отримав назву Відродження, себто відродження передусім античних гуманістичних традицій, поваги до людини та її шанування. Як відзначав М.А.Барг, «замість так характерної для ортодоксії християнства постійної турботи віруючого про світ вічний, потойбічний у світобаченні гуманістів на першому плані опинилось ні з чим не порівнянне прагнення людини до земної, прижиттєвої й посмертної слави. І як наслідок, замість смиренного очікування смертної години – заклик до діяльного протистояння смерті»¹⁶. Відродження створювало інтелектуальні й загальнокультурні передумови для формування від-диференційованих функціональних систем комунікацій, що узгоджувалися з релігійними й моральними комунікаціями, але ними вже не регулювалися. Протестантська ж мораль пропонувала етичні орієнтири для самооцінки, але не встановлювала обов'язкові правила і сам зміст їх функціонування. Суспільно-політичні (й економічні) передумови трансформації суспільства створювало становлення в Європі політичних режимів абсолютистського типу, що спиралися на міста.

У результаті раніше контрольовані релігією й мораллю окремі медіуми суспільних комунікацій почали перетворюватися на самореферентні автопоетичні соціальні системи в межах усього західноєвропейського суспільства. Необхідно було лише, щоб відповідні комунікації вийшли за межі інтеракцій і поширилися у просторі й часі. І такі умови створило книгодрукування після винайдення в XV ст. друкарського станка. Як пише В.Мак-Ніл,

замість одного, більш чи менш єдиного корпусу авторитетних текстів, що визначали сенс людського життя, виникла безліч книжкових традицій, кожна з яких не приділяла уваги традиціям, що з нею суперничали¹⁷.

Вільне ж під'єднання все нових комунікацій «зацікавлених» осіб обернулося формуванням у XVI–XIX ст. окремих соціальних систем та «конденсацією» їхніх смислокодів: «влада» – в політиці, «законність» – у праві, «гроші/власність» – в економіці, «істина» – в науці, «прекрасне» – в мистецтві, «любов» – в інтимних стосунках. У підсумку як звичайна цивілізація з універсальним стилем і універсальним медіумом комунікацій Захід припиняв існування й набував ознак пост-цивілізації, що почала поширювати свої комунікації на весь світ аж до появи феномену глобалізації.

Від-диференційовані функціональні системи вже достатньо викристалізувались у XIX ст. Практично в усіх них поряд із системами інтеракцій діяли впливові системи організацій. Відносно кожної функціональної сфери утвердилися особливі семантики. В їх числі Н.Луман називає теорію політичних домагань з боку територіальної держави, теорію винятково індивідуально-обґрунтовуваних, вільних від зобов'язань суб'єктивних прав, теорії любові як пристрасті, прагнення економічної вигоди та нічим не обмежуваної наукової цікавості. Подібні теорії слугували самоописами відповідних функціональних систем, отримували філософське забарвлення і з XVIII ст. набували все більшої популярності. У XIX ст. навколо них формувалися вже наукові підсистеми відповідних систем комунікацій. Спостереження другого порядку за цими науковими комунікаціями та іншими самоописами, здійснюваними, зокрема, організаціями, дозволяє різнобічно досліджувати еволюцію західного суспільства останніх двох століть, взаємодію в ньому окремих функціональних систем, їхнє взаємне реагування одна на одну.

Водночас перехід до нової форми системної диференціації породив щонайменше дві фундаментальні проблеми смислового характеру. Одна з них стосувалася того, що тепер було практично неможливо несуперечливо подати (описати) чи навіть уявити суспільство як цілісність, як певну смислову єдність. При інших формах системної диференціації це забезпечувалось наявністю чіткої ієрархії та багатофункціонального центру, єдиною космогонічною чи релігійною картиною світу. У суспільстві ж, побудованому на «гетеро-архічній» основі, такий центр чи єдина ієрархія зникали. Друга, ще важливіша проблема була пов'язана з утратою індивідом колишньої позірної соціальної ідентичності, яку надавала йому належність до багатофункціональних

сегментарних спільнот, де відбувалися майже всі його комунікації – общин, *universitas* тощо. Зі зникненням останніх і переходом до функціональних соціальних систем він не міг у всій своїй індивідуальності (*individuo* – «неподільний») ідентифікуватися з жодною з них. Ці системи абсолютно байдужі до кожного конкретного індивіда, він полишений на самого себе й тепер уже явно залишається поза соціальними системами. Ліберал А. де Токвіль по своєму бідкався, що люди, «вже не пов'язані одні з одними ні кастами, ні станами, ні корпораціями, ні родинами, надто схильні турбуватися тільки про свої особисті інтереси й, завше зайняті лише собою, погрузають у вузькому індивідуалізмі, який приглушує будь-яку людську чесноту»¹⁸.

Становлення від-диференційованих функціональних систем на Заході, передусім їхніх стилів, вже достатньо описане в науковій літературі, головним чином з позицій зовнішнього спостереження. Тому докладно зупинятись на ньому не будемо. Відзначимо лише загальні його параметри. В економіці еволюція проявилась у законодавчому затвердженні приватної власності, розвитку ринку та банківської системи, у створенні акціонерного капіталу (XX ст.), поглибленні конкурентної боротьби, домінуванні найманої праці особисто вільних працівників. У сфері виробництва прискорений розвиток виробничих технологій вилився у створення спочатку різного роду станків, що замінювали ручну працю, та мануфактур, що поєднували спеціалізацію й кооперування праці, а потім – в утвердження великого машинного виробництва, технічний та організаційний рівень якого постійно зростає. Лідерство в системах виробництва й економіки (у «світ-економіці», за Ш.Ейзенштадтом) закріпилося за Англією, а в XX ст. перейшло до США.

Що ж стосується політики, то тут поступово затвердились демократичні принципи політичного устрою: виборність влади; розмежування влади між трьома гілками; перехід до загального виборчого права; конкуренція політичних партій; утвердження, врешті-решт, громадянського суспільства, спроможного розв'язувати суспільні проблеми без участі держави. Здобула власний розвиток правова система як сукупність правових норм, інститутів і галузей права, ухвалювались Конституції.

Кожна з від-диференційованих систем є автопоетичною й самореферентною та невпинно еволюціонує, поширюючи свої комунікації спочатку в Європі, а потім і за її межами, але водночас реагуючи на процеси в навколишніх системах та в позасуспільному світі. Більшість із названих автопоетичних функціональних систем не визнають державних кордонів і перетворюються на світові. За

Н.Луманом, сьогодні, в добу всемогутніх електронних медіа комунікації, взагалі слід говорити про єдине світове суспільство¹⁹. Сучасні глобальні мережі електронних медіа комунікації поступово надають глобального характеру й зазначеним системам комунікацій. Кожна з функціональних систем випрацювала власний спосіб спостереження другого порядку за спостереженнями інших систем. Крім іншого, вона з'ясовує, як її власна поведінка відбивається на релевантних для неї ж змінах в інших системах. Прикладом є спостереження уряду (політична система) за активністю ринку (економічна система) і податкових надходженнях до державної скарбниці після запроваджених урядом змін у податковій сфері. Щоправда, подібні спостереження є прерогативою не функціональних систем як таких, а окремих їхніх складників – організацій.

Поширення цих комунікативних (соціальних) систем за межами Заходу взагалі визначає зміст і динаміку розвитку практично кожної з незахідних країн. Унікальність же сучасного «виклику» для інших цивілізацій полягає в тому, що вони мають справу не з прямою експансією морально-культурного порядку Західної цивілізації, призначеного замінити собою місцеві моральні порядки, як це було в добу середньовіччя та раннього нового часу, а з поширенням комунікацій від-диференційованих функціональних систем, байдужих, за своєю природою, до всякої моралі й моральної свідомості. Структури цих систем політики, економіки, науки, техніки, мистецтва, освіти, охорони здоров'я тощо по-різному взаємодіють зі структурами й моральним порядком традиційної для кожної країни цивілізації. Варіанти такої взаємодії можуть бути різними: від «псевдоморфозного» заповнення зовні демократичних політичних форм власним, часто авторитарним, змістом діяльності влади – до фундаменталістської протидії модернізаційним процесам. Аналіз же провідних тенденцій у цій сфері, рівня напруги, чи й конфліктності, між суспільними сегментами різного цивілізаційного походження, готовності влади, політичних і культурних еліт знаходити компроміси між ними та враховувати загальносвітові процеси дозволить робити прогнози щодо розвитку країни щонайменше на найближчу перспективу.

Отже, Захід як класична цивілізація, тобто як єдина система суспільних комунікацій з домінуючою роллю релігійно-моральних структур, уже давно не існує. В.Мак-Ніл пише, що ще в XVII ст. в Європі відбулося руйнування цілісності давньої латино-християнської традиції як результат процесу людської взаємодії, котрий «набуває все більшої сили і значення по мірі того, як покращуються транспортне сполучення й система комунікації».

Тож «близько трьох з половиною століть тому європейська цивілізація зникла, поступившись місцем глобальній космополітичності, що тоді зароджувалася й існує в наш час». Сьогодні «система комунікацій набула глобального характеру й стала блискавичною за швидкістю. Інформація, що має загальний характер, тепер, як правило, об'єднує спеціалістів у певній галузі, долаючи лінгвістичні й політичні бар'єри»²⁰. Оскільки на Заході від-диференційовані соціальні системи позбавлені якогось іманентного цивілізаційного змісту, еволюціонують кожна своїм шляхом відповідно до власних смислів і мають інтерпретуватися як пост-цивілізаційні, то й цілісний системний аналіз розвитку країн Заходу доречно здійснювати через опис лише вказаних функціональних систем та їх взаємодії через структурні зчеплення між ними.

Та коли йдеться про незахідні країни, то проблема їхньої цивілізаційної специфіки з порядку денного не знімається, а, навпаки, стає ще більш актуальною. Адже сьогодні зазначені функціональні сфери життя мають для них два виміри: а) як уже від-диференційовані функціональні системи в сучасному світі (історично західного походження); б) як лише окремі медіуми комунікацій у цілісному, ієрархізованому, регульованому мораллю і релігією, суспільстві місцевих традиційних цивілізацій з системною диференціацією на багатфункціональний центр і таку ж багатфункціональну периферію. В усіх незахідних країнах у тій чи іншій пропорції виявляють себе комунікації обох родів – світових систем та власні цивілізаційні. В залежності від того, якого роду комунікації та в яких соціальних сегментах просуваються успішніше, формується й сама динаміка суспільного життя, породжуються й у той чи той спосіб розв'язуються суспільні проблеми. Саме тут, на власному «культурно-цивілізаційному полі» різних країн і регіонів, проявляються найгостріші системні суперечності сучасності, а не по лінії «Захід–Незахід» чи «Північ–Південь». Якщо такий поділ існує, то скоріше у внутрішньому житті самих цих країн. Відтак і аналіз комунікативних систем і підсистем даних країн має ґрунтуватися на виявленні передусім їхнього смислового само-віднесення переважно до світових функціональних систем чи до традиційних багатфункціональних систем. Це дозволить визначити і смислове наповнення їхніх міжнародних комунікацій.

Сучасний же етап еволюції світового співтовариства проходить під знаком глобалізації, що диктує необхідність зосередження уваги соціально-гуманітарних наук на доволі гострих і суперечливих проблемах світової інтеграції й уніфікації. Питанням глобалізації присвячена велика за обсягом літера-

тура, у т.ч. і в Україні. Сьогодні вже говорять про нову науку, яка отримала назву глобалістики. Ця наука до певної міри поглинула й проблематику, якою мала б зайнятися світова політика. Однак надмірне захоплення узагальненими питаннями глобалізації тільки відволікає від дослідження конкретних світових систем та їх взаємодії як між собою, так і зі структурами конкретного цивілізаційного змісту. А саме ці взаємодії якраз і уособлюють сам механізм глобалізації.

Еволюція та взаємодія вказаних систем найбільш динамічно, ефективно і збалансовано відбувається там, де вони одночасно сформувалися й у тісній взаємодії функціонують уже кілька століть, тобто на Заході. Так, соціальна система економіки може інтенсивно породжувати все нові операції (комунікації купівлі-продажу), якщо настільки ж інтенсивно оновлюються операції в системі виробництва (поява все нових товарів у великій кількості). Для успіху останньої необхідне невинне оновлення технологій, а для цього – по ланцюжку – все нові конструкторські розробки, прикладні та фундаментальні наукові дослідження, підготовка відповідних кадрів фахівців, зміни в інформаційних мережах, у мистецтві й т.п. Відповідно, на всі ці процеси повинні оперативного реагувати правова система, демократизована система політики, гнучка фіскальна система і знову – по колу – система економіки, що забезпечує відповідні фінансові надходження. У кожній із цих систем і підсистем тон задають не системи інтеракції, а системи організації, частина яких уже носять глобальний характер, як, наприклад, транснаціональні корпорації й транснаціональні банки. Причому, за Н.Луманом, організації з різних систем, на відміну від самих функціональних систем, можуть безпосередньо взаємодіяти між собою, прикладом чого є всесвітній економічний форум у Давосі.

Оскільки всі функціональні системи комунікацій не мають якогось цивілізаційного (релігійно-морального) оформлення, то теоретично можуть поширитись на всю планету й стати глобальними, по суті уніфікуючи (гомогенізуючи) все життя людства. Тоді б і «закінчилась ера множинності цивілізацій, кожна з яких має власні територіальні кордони, набір текстів і життєвих норм»²¹. Однак поширюються вони з різною швидкістю. Найбільш «успішною» є економічна система. Але саме тому, що торгівля (обмін), в т.ч. на великі відстані, має найдовшу історію й завжди була каналом взаємодії між країнами і цивілізаціями, підпорядкувавши собі навіть війни між ними. А в сучасному взаємопов'язаному світі економічні комунікації лише неймовірно прискорились, потягнувши за собою створення відповідної інфраструктури.

Проте вже виробництво та виробничі технології поширюються повільніше, не кажучи вже про комунікативні системи науки, освіти, права, політики. Одна з головних причин – неготовність недиференційованих (або слабо диференційованих) на функціональні системи суспільств у всій своїй масі підключитись до відповідних систем комунікацій, а відтак – досягти у себе узгодженого й результативного їх функціонування. Це породжує диспропорції в процесах глобалізації, загострює соціальні, економічні, політичні, культурні, екологічні проблеми в незахідних суспільствах і живить антиглобалістські, антизахідні, «антиімперіалістичні», фундаменталістські рухи. В окремих випадках на цьому ґрунті проростає й міжнародний тероризм.

У той же час у ряді країн вдалося поєднати власні цивілізаційні традиції з логікою еволюції світових функціональних систем і вони з вигодою для себе скористалися з переваг, які несе глобалізація, хоч і на других ролях. У цілому ж глобалізація майже повсюдно наштовхується на більш чи менш стійкі цивілізаційні структури, які продовжують визначати сенс і спосіб життя маси населення і щонайменше потребують, щоб із ними рахувалися.

Отже, сьогодні реальністю є єдине світове суспільство, диференційоване на тісно пов'язані між собою світові функціональні системи. Усі вони оперують незалежно від просторових кордонів, за винятком політичної та правової систем. Останні, будучи світовими, додатково ще диференціюються регіонально у формі держав²². Що являють собою держави у світовій системі політики? Це різновид особливого типу соціальних систем – організацій (поряд із інтеракціями та всеохоплюючою системою суспільства. Організації є обов'язковими й визначальними частинами практично всіх функціональних систем (наприклад, фірми, підприємства, корпорації, включаючи ТНК, в системі економіки). У сучасній світовій системі політики саме якраз взаємодія цих організацій, як і інших політичних організацій (партій, рухів тощо), визначає зміст міжнародних відносин у традиційному розумінні, тобто як політичних. Звісно, в цих комунікаціях можуть тематизуватися й внутрішньополітичні процеси, в яких задіяні вказані актори. Ця тематизація є цілком «природною» для світової системи політики, що функціонує на основі смислокоду «влада». І вона

може спостерігатися з позицій інших світових систем, наприклад, науки чи економіки, що практикують спостереження другого порядку.

Водночас взаємодія (комунікація) на «міжнародній арені» недержавних організацій чи окремих громадян може відбуватися й за іншими смислокодами та належати до інших функціональних світових систем (економіки, права, науки, мистецтва). Дослідження цих систем, як і їх взаємодія (взаємне реагування на зміни одна в одній), теж має відбуватися методом спостереження другого порядку, на основі цих їхніх кодів розрізнення, або смислокодів. Може здатися, що тут несподівано розпадається колись єдине предметне поле «міжнародних відносин», яке «включало» будь-які контакти, пов'язані з перетинанням державних кордонів. Однак слід визнати, що в усій своїй єдності та багатогранності ці відносини ніколи й не вивчалися: завжди мала місце та чи інша їхня «рубрикація» за відповідними галузями, навіть якщо до певного часу вони здебільшого регулювалися державами.

Підсумовуючи проведений аналіз, зазначимо, що застосування елементів луманівської теорії суспільства як комунікативної системи дозволяє проводити всебічне системне дослідження суспільства та його історичної еволюції засобами самої історичної науки. Простежується перехід від ієрархічної (центр-периферійної та стратифікаційної) будови середньовічного західноєвропейського суспільства до його диференціації на автономні функціональні системи, котрі позбулись регулюючого впливу релігії й перетворились на світові. Їхня еволюція відбувається завдяки їхньому реагуванню на зміни одна в одній та в навколишньому світі суспільства. Методологія спостереження другого порядку уможливорює вивчення сучасного світового суспільства та його систем як «ззовні», так і «зсередини». Особливе значення має те, що політичні взаємодії у світі цілком можуть досліджуватися як цілісна соціальна система, в єдності внутрішньої й зовнішньої політики. У той же час неполітичні взаємодії мають вивчатися так же цілісно, але вже «за відомствами» інших соціальних систем. Та сфера політичної реальності, що сьогодні йменується як «світова політики», легко виокремлюється й системно аналізується, але для цього з даного предметного поля вилучається все неполітичне.

ПОСИЛАННЯ

¹Transnational Relations and World Politics / R.O. Keohane, J.S. Nye (Eds). – Cambridge, Ma : Harvard University Press, 1972. – 428 p.

²Мировая политика: теория, методология, прикладной анализ / отв. ред. А.А.Кокосин, А.Д.Богатуров. – М. : КомКнига, 2005. – С. 178–179.

³Сирота Н.М. Основы геополитики : уч. пособие / Н.М.Сирота. – СПб. : ИВЭСЭП, 2001. – С. 61.

⁴Цыганков П.А. Теория международных отношений : учеб. пособие / П.А.Цыганков. – М. : Гардарики, 2005. – С. 27.

- ⁵ Лебедева М.М. Мировая политика : учебник для вузов / М.М.Лебедева. - 2-е изд., испр. и доп.- М.: Аспект Пресс, 2007.- С. 117–118.
- ⁶ Цыганков П.А. Указ. соч. – С. 28.
- ⁷ Мировая политика... – С. 195–202.
- ⁸ Мировая политика... – С. 203–204.
- ⁹ Див.: Дробот Г.А. Предмет мировой политики / Г.А.Дробот // Вестник Московского университета. Сер.18. Социология и политология. - 2008. - № 1. - С. 61-73.
- ¹⁰ Luhmann N. Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie / Niklas Luhmann. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1984. – 674 S.
- ¹¹ Luhmann N. Die Gesellschaft der Gesellschaft / Niklas Luhmann. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1997. – 1150 S.
- ¹² Докладно див.: Космина В.Г. Проблемы методологии цивилизационного анализа исторического процесса [монография] / В.Г. Космина. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – 310 с.
- ¹³ Барг М.А. Категория «цивилизация» как метод сравнительно-исторического исследования : человеческое измерение / М.А. Барг // История СССР. – 1991. – № 5. – С. 80.
- ¹⁴ Див.: Элиас Н. О процессе цивилизации: социогенетические и психогенетические исследования. – Т. 2: Изменения в обществе. Проект теории цивилизации / Норберт Элиас ; пер.с нем. А.М. Руткевича ; Академия исследований культуры. – М. ; СПб.: Университетская книга, 2001. – С.66–67.
- ¹⁵ Ле Гофф Ж. Цивилизация средневекового Запада / Жак Ле Гофф ; пер. с фр. ; общ. ред. Ю.Л. Бессмертного ; послесл. А.Я. Гуревича. – М. : Издат. группа «Прогресс» ; Прогресс-Академия, 1992. – С.276.
- ¹⁶ Барг М.А. Эпохи и идеи: становление историзма / М.А. Барг. – М. : Мысль, 1987. – С.230–231.
- ¹⁷ Мак-Нил У. Цивилизация, цивилизации и мировая система / У. Мак-Нил // Цивилизации : выпуск 2. – М. : Наука, 1993. – С. 22.
- ¹⁸ Токвиль А. де. Давній порядок і революція / Алексіс де Токвіль ; пер. з фр. Г. Філіпчука. – К. : Юніверс, 2000. – С.9.
- ¹⁹ Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман ; пер. с нем. А. Антоновского. – М. : Логос, 2004. – С.160–174.
- ²⁰ Мак-Нил У. Указ. соч. – С. 22–23.
- ²¹ Мак-Нил У. Указ. соч. – С. 23.
- ²² Луман Н. Указ. соч. – С. 175.

Kosmyna V.G. “World politics” or “world systems of policy”?/ Diplomatic Academy of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine.

Difficulties in using the concept of “World Politics” are noted in the article. The author analyzes the methodological potential of N. Luhmann’s system theory in the study of society and its political system. He comes to the conclusion that this theory is applicable for the study of world politics.

Keywords: International Relations, World Politics, system theory, world society, the political system.

Космина В.Г. «Мировая политика» или «мировая система политики»?/ Дипломатическая академия Украины при МИД Украины.

В статье отмечаются трудности использования понятия «мировая политика». Автор анализирует методологический потенциал системной теории Н.Лумана в исследовании общества и его политической системы. Он приходит к выводу, что эта теория применима и для изучения мировой политики.

Ключевые слова: международные отношения, мировая политика, системная теория, мировое общество, политическая система.

Стаття надійшла до редколегії 13.09.2012

Прийнята до друку 15.10.2012